

اهتمام به محیط زیست در فقه و فرهنگ امام خمینی (ره)

سید محمد شفیعی مازندرانی *

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۴/۱۰

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۰۵/۱۲

چکیده

هدف از برپائی حکومت از منظر دین؛ به خدمت گرفتن قدرت سیاسی برای رسیدن به مقاصد والای دین مبین، همچون عدالت و نهادینه نمودن فرهنگ ناب اسلامی در جامعه می‌باشد. اما در برابر این هدف مقدس، آسیب‌ها و چالش‌هایی وجود دارد که رسیدن به اهداف مورد نظر را می‌تواند مورد تهدید قرار داده و این مساله همواره مورد دغدغه و باعث نگرانی رهبر و بنیان‌گذار جمهوری اسلامی بوده؛ در این بین شناخت و تحلیل آسیب‌های فرهنگی با توجه به رویکرد حکومت دینی اهمیت مضاعفی پیدا می‌کند؛ لذا مروری بر مهمترین دغدغه‌ها و نگرانی‌های امام خمینی (ره) در این خصوص که در زمان حیات پر برکت ایشان با نگاه آسیب‌شناسانه مطرح شده، می‌تواند ما را در حفظ حکومت دینی یاری نماید؛ چرا که ایشان با زکات، هوشیاری، شناخت و شجاعتی که داشت به معرفی و شناساندن آسیب‌ها و ارائه راهکارها پرداخته‌اند. در این تحقیق تلاش شده آسیب‌هایی فرهنگی که در صورت عدم توجه می‌تواند حکومت دینی را تهدید و از رسیدن به اهداف و آرمان‌ها دور و زمینه‌ی روی کارآمدن آموزه‌های غیر دینی را فراهم کرده و به تدریج موجب تسلط آنها شود، مورد بررسی قرار گیرد. از منظر دیگر بروز آسیب در زمینه‌های فرهنگی می‌تواند جدی‌ترین و مهم‌ترین آسیب باشد چراکه با بروز این آسیب‌ها، اساس حکومت دینی، رفته‌رفته دچار مشکل و استحاله می‌شود.

کلیدواژه‌گان: آسیب شناسی، حکومت، حکومت دینی، فرهنگ.

سیهر سیاست

سال دوم

شماره ششم

زمستان ۱۳۹۴

مقدمه

حفظ محیط زیست، چیزی است که عقل سلیم بشری بدان توجه دارد این مساله مورد تاکید اسلام بوده بگونه‌ای که بسیاری از ابعاد آن هنوز مورد کشف عقلانی آدمیان قرار نگرفته‌اند.

امام صادق (ع) فرمود: شَرِّقًا أَوْ غَرْبًا لَنْ تَجِدَانَ عِلْمًا صَحِيحًا إِلَّا شَيْئًا خَرَجَ مِنْ عِنْدِنَا أَهْلِ الْبَيْتِ (کلینی، (۱۴۰۷)، ۱/ ۲۹۹) به شرق و غرب جهان توجه کنید علم راستین و قابل توجهی دیده نمی‌شود جز آنچه که از زبان ما به شما می‌رسد، نکته قابل ذکر آن است که طبیعت (محیط زیست) در روح، جسم، سرنوشت و آینده ما انسان نقشی اساسی و غیر انکاری دارد که شادی و نشاط، شورآفرینی و بی‌حالی، خوشخوئی و تندخوئی از این مقوله‌اند به عبارت دیگر، عامل خوشبختی و بدبختی بشر تأثیر محیط زندگی و مؤلفه زیست محیطی است لذا رهبران الهی تذکرات مهم و قابل توجهی را در باب استفاده صحیح از آن داده‌اند.

توصیه دین اسلام راجع به بهره‌مندی سالم از منابع طبیعی

انسان با ایمان تلاش دارند تا از مواهب الهی در عرصه‌های گوناگون حوزه زندگی بگونه‌ای خدا پسند به بهترین وجه بهره‌مند شود. خداوند حکیم عقل را از درون و وحی را از بیرون سرشت ما برای راهنمایی بشر قرار داد تا اولاً: وی را به وجود مواد خام مختلف و متنوع مورد بهره‌مندی آگاه سازند. ثانیاً: چگونگی استفاده بهینه از آنها را به آنان گوشزد نمایند تا در کنار استفاده بهینه، زمین را آباد و محیط زیست را سامان بخشند. «وَ اسْتَعْمَرْتُمْ فِيهَا» (هود/۶۱) از این آیه، بدست می‌آید که: آبادانی زمین عبارت است از بهره‌برداری بهینه از محیط زیست و طبیعت طبق موازین عقل و شرع و این عمل، از انسان‌های مؤمن و انسان دوست ساخته است؛ وگرنه حاکمان بی‌ایمان و سردمداران مستکبر، زمین و طبیعت را به فساد می‌کشاند؛ چنان که شرق و غرب جهان امروز، به آلودگی و ناامنی محیط زیست مبتلاست، «إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً أَفْسَدُوهَا وَجَعَلُوا أَعْرَظَ أَهْلِهَا أُذْلًا» (نمل/۳۴) «وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ» (بقره/۲۰۵).

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

اسلام با بیان (وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ) (جمعه/۱۰) و نیز با رهنمود: (فَامشُوا فِي مَنَآكِبِهَا) (ملک/۱۵)، انسان را به بهره‌گیری بهینه و حکیمانه از منابع طبیعی فراخوانده می‌فرماید: روی راه بروید و روزی خود را بگیرید. لازمه این فرمان، تلاش برای استخراج معادن، رونق کشاورزی، ... و بهره‌گیری هر چه بهتر از مواد خام طبیعت است. امثال این دستور الهی کار آسانی نیست، بنابراین: اولاً: انسان باید با تلاش و همت سفره گسترده نعم الهی که: در صحرا و دریا و در اعماق دریا و بالا، دامنه و قلب کوهها برای بشر پهن شده است، را مورد شناسایی قرار دهد و ثانیاً: انسان باید به گونه‌ای مدیریت شده از آنها بهره برداری نماید و از این طریق جلب رضای خداوند بزرگ را فراهم کند.

بر این اساس، امام راحل (ره) در یکی از رهنمودهای خود، در روزگار طاغوت می‌فرمود: ایران که اکنون حدود سی میلیون مسلمان دارد، از پنجاه سال قبل تا کنون گرفتار در چنگال خاندان پهلوی، که رسماً نوکر اجانب بوده و هستند، می‌باشد. در این پنجاه سال سیاه، این ملت بزرگ، در تحت فشار پلیس و اختناق و شکنجه روحی دست و پا می‌زند، و تمام مخازن زیرزمینی و منافع حیاتی ملت را شاه به اجانب داده است. نفت را آمریکا و گاز را شوروی و مراتع و جنگلها را به علاوه بر بخشی از نفت، انگلیس و بعض کشورهای دیگر. مردم را از تمام مظاهر حیاتی محروم نموده و حال عقب‌ماندگی نگه داشته و مخازن ما را به خارج به غارت بردند. حالا هم که فرار کردند، با جیب پر فرار کردند. چه خودشف چه کسانی که مربوط به خودش بود، جیبها را پر کردند و به خارج رفتند. و مملکتی که الان دست شما افتاده است یک مملکتی است که از همه چیز وارفته است. حالا باید بسازید. یک مملکتی است که «اجنبی زده» باید گفت، «جنگزده»، «زلزله زده»؛ این باید ساخته بشود. نه خیال کنید که یک قشری بتواند؛ نه، یعنی نه حکومت می‌تواند این کار را بکند نه بازرگان می‌تواند این کار را بکند، نه کشاورز می‌تواند. همه باید دست به هم بدهید که جامعه ملی انسانی ایران انشاء الله ... این وظیفه ملی را انجام بدهند. [صحیفه امام ج ۶ ص ۷۸]

انسان، برای امثال فرمان الهی در جهت ایجاد آبادانی زمین، موظف است همه توان‌های خویش را به کار گیرد تا دستور الهی «وَ اسْتَعْمَرْتُمْ فِيهَا» (هود/۶۱) را به

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

احسن وجه تحقق بخشید. بنابراین کسانی که توان آبادانی از راه کشاورزی، دامداری، صنعت، پیشه‌وری و دیگر مشاغل سودمند را دارند ولی تن به کار نمی‌دهند؛ خواه به جهت بی‌نیازی زندگی و خواه به جهت تن‌پروری، حاضر نیستند مواد خام موجود در طبیعت را استخراج کرده و آن را به جامعه بشری عرضه کنند، نه تنها به دستور قرآن عمل نکرده‌اند بلکه سخن الهی را طرد کرده‌اند. زیرا: انسان مأموریت دارد تا از تخریب محیط زیست پیشگیری کند و آن را آباد سازد یا به تداوم آبادی آن همت گمارد و تخریب محیط زیست عبارت‌اند از:

الف) به آبادانی زمین پرداختن و توانهای خود را در این عرصه بکار نگرفتن.

ب) محیط زیست را آلوده کردن

ج) محیط زیست را به ابتذال کشاندن و آن را نوعی زباله‌دان از آب در آوردن
ذرات عالم و همه گونه موجودات در عرصه «زیست بوم» موجودات ذی شعوراند البته نه در مرتبه شعور انسانها لکن بهره‌ای از ادراک را کم و بیش دارند چنان که در قرآن بدان اشاره شد: «و إن من شیء الا یسیح بحمده ولكن لا تفقهون تسبیحهم (اسراء / ۴۴) که بقول مولوی می‌گوید:

ما سمیعیم و بصیریم و هشیم - با شما نامحرمان ما خاموشیم.

رباعی: خلق را جز نغمه دلدار نیست - بر زبان جز ذکر ربّ الدار نیست -
گوش باطن گر بُود، سلم و سلیم - فهم تسبیح لبش دشوار نیست (مؤلف)
امام راحل (ره) در کتاب «طلب و اراده» یادآور می‌شود که «برخی از اهل نظر می‌گویند تسبیح موجودات به زبان «حال» است یعنی آنها لسان ندارند تا تسبیح گوی باشند لکن از دقت در زندگی آنها چنین برمی‌آید که: گویا دارند تسبیح خدا می‌گویند لذا با سنت عمومی حاکم بر طبیعت همگام‌اند اما به نظر ما. همه موجودات به زبان «قال»، و به تناسب ذات خودشان، زبان دارند خدا را تسبیح می‌گویند.

البته حدیث رسول خدا را می‌توان مؤید نظر مرحوم امام راحل دانست:
پیامبر اکرم فرمود: «فضل العالم علی العابد کفضلی علی ادناکم...» و افزود: ان الله عزوجل و ملائکته و اهل السماوات و الأرضین فی البرّ و حتی الحوت فی البحر یصلّون علی معلم الناس الخیر (عوالی اللثالی، ج ۱، ص ۳۵۹).

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست
سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

همه ابعاد مختلف هستی، موجودات بیابانها، حتی ماهی‌های دریا، همه آسمانها و زمین‌ها در حق معلم و کسی که به مردم «خیر» می‌آموزد، دعا می‌کنند.

در کلامی دیگر از پیامبر خدا آمده است: من احب ان ينظر الى عتقاء الله من النار فلينظر الى طالب العلم و قال (ص) طالب العلم افضل عند الله من المجاهدين و، المرابطين و الحجاج و العمار و المعتكفين و المجاورين. و استغفرت له الشجر و الرياح و السحاب و البحار و النجوم و النبات و كلّ شيء طلعت عليه الشمس (دیلمی، (۱۴۱۲)، ۶۵/۱).

پیامبر اکرم (ص) فرمود: کسی که دوست دارد به اهل بهشت بنگرد به دانشجو، طلبه (همه دستجات دانش آموزی) نگاه کند... دانش طلب در پیشگاه خدا از مجاهدان، مرزبانان، حاجیان، عمره گذاران، اهل اعتکاف و مجاوران خانه خدا، برتراند و برای دانش طلب تمام موجودات هستی طلب مغفرت می‌کنند.^۱

خلاصه کلام آن است که دیدگاه اسلام راجع به محیط زیست از دیدگاه کسانی که آسمانی نمی‌اندیشند، کاملاً متفاوت است.

دستور العمل‌های پیامبر اسلام به رزمندگان

حفظ درختان

پیامبر اسلام (ص) در باب اهتمام به حفظ محیط زیست همواره به یاران، رهنمود می‌داد در حدیثی آمده است: «كان رسول الله (ص) اذا اراد ان يبعث سرية دعاهم فاجلسهم بين يديه ثم يقول: سيروا بسم الله و بالله و في سبيل الله و على ملة رسول الله: لا تغلّوا ولا تمثّلوا و لا تغدروا و لا تقتلوا شيخاً فانياً و لا صبياً و لا امرئاً و لا تقطعوا شجراً الا تصتظروا اليها.» (کلینی، (۱۴۰۷)، ۲۷ / ۵)

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

۱. [۱] قال رسول الله (ص): العلم خير من قراءة القرآن كله فقال رسول الله [۲] يا اباذر الجلوس ساعة عند مذاكرة العلم احب اليّ من قراءة القرآن كله اثنى عشر. الف مرة. [۳] عليكم بمذاكرة العلم فان بالعلم تعرف الحلال و الحرام [۴] و من خرج من بيته يلتمس باباً من العلم كتب الله عزوجل له بكل قدم ثواب نبي من الانبياء و اعطاء الله بكل حرف يستمع او يكتب مدينة في الجنة، [۵] و طالب العلم احبه الله و احبه الملائكة و احبه النبيون و لا يحب العلم الا السعيد، [۶] و طوبى لطالب العلم يوم القيامة. [۷] يا اباذر و الجلوس ساعة عند مذاكرة العلم خير لك من عبادة سنة صيام نهارها و قيام ليلها. [۸] و النظر الى وجه العالم خير لك من عتق الف رقبة و من خرج من بيته يلتمس باباً من العلم كتب الله له بكل قدم ثواب الف شهيد من

امام صادق (ع) فرمود: سیره و عادت همیشگی پیامبر (ص) این بود که: هنگام اعزام یاران به سوی جهاد، آنان را کنار خود جمع می‌کرد و به آنان خاطر نشان می‌کرد: با نام خدا به این کار روی آورید و برای خدا عمل کنید و به خاطر احیاء دین اسلام تلاش کنید؛ هرگز خیانت و دغلكاری نکنید بدن مقتولین از دشمن را مثله نکنید، فریب ندهید پیران کناره گیری کرده، کودکان، زنان، رانکشید هرگز درختی را قطع نکنید مگر در صورت اضطرار اگر کوچکترین یا برترین فردی از شما دشمن را پناه داد باید همه آن را محترم بشمارند اگر یکی از دشمنان شمشیر بر زمین نهاد تا کلامی از شما بشنود تا به دین شما ملحق شد برادر شماست و اگر ملحق نشد، او را با کمال حراست به مراکز امن مورد نظرش برسانید و همیشه از خدا استعانت و کمک بجوئید.

در رهنمود فوق سخن از حفظ حریم انسانها، حتی درختان و احترام به محیط زیست است و از هر گونه ظلم و ستمگری نهی شده است.^۱

۱. اصحاب الأُحدود:

در تاریخ آمده است: یهودیان در یمن، بیست هزار تن از مسیحیان را بخاطر نپذیرفتن دین یهود زنده در آتش سوزاندند قرآن از این واقعه عجب در آیه: «قتل اصحاب الأُحدود» یاد می‌کند. مردی در مسجد جامع لبنان: یکی از علماء در بعثه حضرت آیت الله العظمی سیستانی در مدینه منوره گزارش سفر به لبنان داد بنده در آن جلسه حضور داشتم. او در ضمن بیان این سفر گفت: در، مسجد جامع لبنان به انسان بسیار ظاهر الصلاح که در حال نماز بود آشنا شدم ولی پس از گفتگو با او معلوم شد از خیرین و نیکوکاران عرب است که بسیار بی بصیرت است بدین نشان که وقتی از او پرسیدم آیا کار خیری نشانی داری که توفیق انجام آن را پیدا نکرده باشی. کمی مکث کرد و گفت: آری: گفتم: چیست؟ گفت: هنوز در نامه اعمال خود «شیعه کشی» ندارم - با شنیدن کلام او تمام پندارهایم راجع به او فرو ریخت. هم متأسف شدم هم از او ترسیدم و گروه «داعش» که دنیا را دچار ددمنشی خود کرده است از همین فرهنگ است.

اسلام، تلاش دارد تا این گرگ باطن را رام کند لذا در دستور العمل رسول خدا(ص) خدا به رزمندگان تاکید می‌رود که حتی مزارع و درختان دشمن را آزار ندهید تا چه رسد به زنان، کودکان، پیران و افراد برکنار از جنگ و خون ریزی.

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

فریاد امام راحل (ره): ملی کردن مراتع و حاکمیت ابرقدرتها

حمایت امام راحل (ره) نسبت به محیط زیست اختصاص به روزگار پس از انقلاب ندارد لذا آن مرحوم در برابر حکومت طاغوت راجع به حیف و میل منابع طبیعی کشور چنین فریاد زد:

با اسم ملی کردن جنگلها، ملی کردن مراتع، ملی کردن آبها، ملی کردن رودخانه‌ها، آبهای زیرزمینی، تمام جاهای خوب را به شرکتهای بزرگ آمریکایی یا صهیونیستی یا انگلیسی دادند... وقتی که شوهر ملکه انگلستان آمد، رفت از دشت ارژن فقط ملاحظه کرد آنجا در دنیا بهترین مرتع است از برای دامپروری هر جور دامی، این را ملی کردند و بعد هم به انگلیسها دادند... خدا می‌داند دشت عمران، که اطراف قزوین است، می‌گویند بهترین جاست از برای زراعت، تمام مردن آنجا را از آنجا کوچ دادند و آوردند بیرون، دادند دست یهودیها، صهیونیستها؛ دادند.^۱

امام راحل (ره) در زمان طاغوت، نسبت به تخریب محیط زیست و حمایت از منابع طبیعی توجه خاص داشت نیز توجه می‌داد که طاغوت و عوامل او که بدان دست می‌زنند بار سیاسی نیز دارد آن حضرت هشدار داده بود که: همه مراتع ما را از بین بردند. قریب چهل هزار قنات خشک شده است... و قهراً وقتی قناتها خشک شد زراعت نمی‌شود؛ وقتی زراعت نشد مردمش کوچ می‌کنند و می‌آیند به فقر و فلاکت در تهران یا در یک شهر دیگری و تعمدها [ی] در این کار هست که مردم را جمع کنند در شهرها که مبادا در دهات مخالفت شروع بشود و دهات مشکل است مهارش. آنهایی که یک نحوه شم سیاسی دارند، می‌گویند مسئله این است که می‌خواهند کوچ بدهند دهاتیا را، کوهستانیا را، بختیاریا را که در کوهستان هستند - عرض می‌کنم که - بلوچها که در صحراها و کوهستانها هستند، اینها را می‌خواهند کوچ بدهند به شهرها تا بتوانند کنترل کنند اینها را؛ یعنی هر وقت اینها بخواهد صدایشان درآید، با توپ و تانک بتوانند اینها را کنترل کنند. [صحیفه امام

ج ۳ ص ۴۱۵]

۱. نخست وزیر بهایی بود و نه وزیر آن بهایی بود.

احترام به محیط زیست

اسلاماً جداً برای انسان‌ها و دیار انسان‌ها و نیز برای حیوان‌ها و دیار حیوان‌ها (محیط زیست آنها) احترام قائل است و این مسأله در جلوه‌های گوناگون تماشائی است که در این اثر به ذکر بخشی از این موارد می‌پردازیم:

الف) اسلام پاداش معنوی برای کسی قائل است که: به گونه‌ای به حفاظت، حراست، شادابی و سرسبزی و نشاط محیط زیست کمک می‌کند.

بهترین ثروت چیست؟

اصحاب دور پیامبر اسلام (ص) جمع شده بودند و سؤال‌های خود را از آن حضرت می‌پرسیدند:

- سؤال اول: یکی از آنان پرسید: «کدام یک از اموال دنیا بهترین ثروت است؟» از دو لب مبارکی که همیشه ترنم تبسم داشت، جواب شنیدند: [۱] «بهترین مال، زراعتی است که صاحبش آن را کاشته، و به خوبی از آن برداشت کرده، حقوق واجب، آن را کرده باشد».

- سؤال دوم: دیگری پرسید: ای رسول خدا: «پس از آن کدام مال برترین است؟» آن حضرت فرمودند: [۲] «گله گوسفندانی که صاحبش اهل نماز و پرداخت زکات است».

- سؤال سوم و سپس کنجکاوانه پرسیدند: «پس از این مورد کدام نوع از ثروت از بهترین‌هاست؟» آن حضرت پاسخ داد: شنیدند: [۳] «گاوداری، گاوهایی که صبح و شب، مایه خیر و برکت برای صاحبانشان هستند».

- سؤال چهارم: نیز پرسیدند: «پس از گاوداری، چه چیزی بهترین است؟» آن حضرت جواب فرمودند: [۴] «درختان نخلی که ریشه در زمین و شاخه در آسمان دارند و آن کس که نخلش را بفروشد، سرمایه خود را به باد داده است؛ مگر آن که به جای آن نخل دیگری بخرد...».

آن حضرت همان اندازه که امتش را به اصل کار کردن سفارش می‌کرد، آنان را به زراعت و دامداری و باغداری تشویق می‌نمود. آری: باید برای تراوت و شادابی،

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

نیز به تجلی و بهاوری محیط زیست هزینه کرد. زیرا طبیعت یعنی محیط زیست، اثر گشفت انگیزی در انسان دارد.

تأثیر محیط زیست در سرنوشت انسان

امام تأکید داشت که ایران می‌تواند در پرتو احکام نورانی اسلامی که با تحقیق عمیق شناسایی می‌شود آباد گردد. لذا در ردّ دیدگاه یکی از فقها در قم نوشت: امروز هم شیعیان می‌توانند بدون هیچ مانعی با ماشینهای کذایی جنگلها را از ببرند و آنچه را که باعث حفظ و سلامت محیط زیست است را نابود کنند و جان میلیونها انسان را به خطر بیندازند و هیچ کس هم حق نداشته باشد مانع آنها باشد، منازل و مساجدی که در خیابان کشیها برای حل معطل ترافیک و حفظ جان هزاران نفر مورد احتیاج است، نباید تخریب گردد و امثال آن و بالجمله آن گونه که جنابعالی از اخبار و روایات برداشت دارید، تمدن جدید بکلی باید از بین برود و مردم کوخ نشین بوده و یا برای همیشه در صحراها زندگی نمایند. [صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۱۴۹-۱۵۱]

ب) رعایت بایدها و نبایدهای زیست بوم

در گفتمان اسلامی، همان گونه که انسان نسبت به خود و نیز خانواده خود مسئول است نیز نسبت به جامعه و سایر انسانها مسوولیت دارد چنان که نسبت به پروردگار خویش دارای مسوولیت است و باید به وظائف مقرر از سوی خداوند متعال در این حوزه را رعایت کند مخصوصاً وظائف الهی خود، نسبت به مسائل زیست بوم و مؤلفه‌های زیست محیطی و حقوق حیوانات اعم از اهلی و وحشی اهتمام ورزیده قوانین و مقررات الهی مربوط به این حوزه را نیز کند کاملاً رعایت نماید که نادیده گرفتن آنها کیفر الهی دارد.

نهی از نگهداری سگ در منزل

نگهداری سگ حراست و کلب معلم با رعایت موازین شرعی، بدون اشکال

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

است: رسول خدا (ص) از نگهداری سگ در خانه نهی کرد آن حضرت فرمود: «ملائکه خداوند، در خانه‌ای که در آن سگ نگهداری شود، وارد نخواهند شد.»^۱ (نوری، (۱۴۰۸)، ۳/۴۵۳)

در برخی از احادیث آمده است که چند دسته از محرومان ليله القدراند که عبارت‌اند از: شرابخوار،، عاق والدین، قاطع رحم، کینه توز و سگ باز، (خانه‌ای که در آن سگ بدون رعایت موازین اسلامی زندگی می‌کند) در روزگار ما در دنیای بدور از ایمان به خدا، سگ در زندگی بعضی‌ها مثال بچه آنها است آنان با سگ خود هم سفره، هم معاشرت، حتی هم لحاف‌اند.

خاطره:

سهرابی یکی از محققان پژوهشگاه اسراء آیت الله العظمی جوادی آملی (سلمه‌الله) که از سفر آلمان برگشته بود، می‌گفت: در آنجا چیزی عجیبی نظرم را جلب کرد که عبارت بود از این که: بعضی با سگ ازدواج کرده این ازدواج را در دفاتر رسمی به ثبت می‌رسانند.

دکتر زارعان، داماد مرحوم حجت الاسلام شیخ هادی مهاجری ضمن بیان خاطرات سفر به «کانادا» می‌گفت: روزی در آسانسور زنی که سگی را به همراه داشت با شنیدن صحبت‌های به زبان ایرانی من و دخترم شادمان شد و گفت ده‌ها سالهاست از وطنم ایران دور ماندم خیلی بشاش و خوشحال گردید ولی وقتی احساس کرد که دخترم چادر خود را جمع می‌کند با مهربانی گفت: سگ من خیلی مهربان است کسی را گاز نمی‌گیرد، گفتم: ایشان می‌ترسد که سگ تو به لباس او دهن بزند که نجس می‌شود در آن صورت نمی‌تواند با آن نماز بخواند، آن زن با تعجب و ناراحتی گفت: شما سگ مرا نجس می‌دانید: من هر روز سه بار آن را به حمام می‌برم و افزود: شما هنوز در عهد قدیم به سر برده، سگ را نجس می‌پندارید و پس از آن با حالت بیگانه‌ای از ما جدا شد.

باید توجه داشت: حساب کسانی که در منزل براساس نیاز جهت حراست و...

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست
سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

۱. دُرِّ اللَّيْلِ عَنِ الْبَيْتِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَنَّهُ قَالَ: «لَا تَدْخُلُ الْمَلَائِكَةُ بَيْتًا فِيهِ سُوْرَةٌ وَلَا كَلْبٌ وَلَا جُنُبٌ».

سگ دارند با رعایت حریمها و موازین اسلامی اشکالی ندارد جدا است که در اسلام سخن از «کلب معلّم» است و احکام خاص خود را دارد.

پاداش محبت و لطف به حیوانات

نجیح می‌گفت: که حضرت امام مجتبی (ع) را دیدم هر یک لقمه که خود می‌خورند، یک لقمه هم برای سگ در کنار او بود می‌انداخت گفتم آیا سگ را دور سازم فرمود: رهایش کن. من از خداوند متعال خجالت می‌کشم در حالی که جانداری مرا می‌نگرد، چیزی بخورم و به او ندهم.^۱ (مجلسی، (۱۴۰۳)، ۳۵۲/۴۳)

زن بدکاره و گناهکاری در بیابان راه می‌پیمود. در بین راه به سگی برخورد که در کنار چاهی ایستاده بود و زبانش را بیرون آورده بود و داشت از تشنگی جان می‌سپرد. زن دلش به حال سگ سوخت و کفش خود را سطل و روسری خود را طناب قرار داد و برای سگ از چاه آب کشید. رسول خدا (ص) ادامه دادند: «آن زن با همه بدی‌هایی که داشت، برای عمل خداپسندش بخشیده شد.»^۲ (پاینده، (۱۳۸۲)، ۵۸۵)

پیامبر فرمود: «آن که اهل رحم کردن نباشد، مورد رحمت الهی قرار نمی‌گیرد».^۳ (ابن بابویه، (۱۴۱۳)، ۳۸۰/۴)

آیت الله العظمی شفتی:

در اصفهان «مسجد سید»، معروف است این مسجد یادگار شخص عظیم الشانی است که مدرسه علمیه سید و مسجد سید به همت او به یادگار ماند او وضع مالی جالب و دارای ثروت فراوانی بود در حالی که پیش از این وضع مالی خوبی نداشت، راز ثروتمند شدنش را از او پرسیدند گفت: بر اثر دعای یک سگ به این

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

۱. عَنْ نَجِیحٍ قَالَ رَأَيْتُ الْحَسَنَ بْنَ عَلِيٍّ يَأْكُلُ وَ بَيْنَ يَدَيْهِ كَلْبٌ كَلِمًا أَكَلَ لَقْمَةً طَرَحَ لِلْكَلبِ مِنْهَا فَعَلَّتْ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَلَا أُرْجِمُ هَذَا الْكَلْبَ عَنْ طَعَامِكَ قَالَ دَعَا إِلَيَّ لِأَسْتَحْيِي مِنَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ أَنْ يَكُونَ دُونَ رُوحٍ يَنْظُرُ فِي وَجْهِهِ وَ أَنَا أَكَلْتُ ثُمَّ لَا أُطْعِمُهُ.

۲. عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: «عَفَرَ لَامْرَأَةً مَوْمِسَةً بِكَلْبٍ عَلِيٍّ رَأَسَ رِكْبِي يَلْهَثُ كَادَ يَقْتُلُهُ الْعَطَشُ فَنَزَعَتْ لِحْمَهَا فَأَوْثَقَتْهُ بِخِمَارِهَا فَنَزَعَتْ لَهُ مِنَ الْمَاءِ فَعَفَرَ لَهَا بِذَلِكَ».

۳. «مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يَرْحَمُ».

مرحله رسیدم و توضیح داد روزی مقداری گوشت برای خانواده خریداری کرده به سوی منزل می‌بردم که: سگی را کنار خیابان دیدم در حالی که چند توله به دنیا آورده و خود در کسالت بوده و ناتوان افتاده توله‌هایش در کنار او از گرسنگی زوزه می‌کشیدند وضع آن سگ درمانده و توله‌هایش مرا بر آن داشت تا آن گوشت را به آن سگ دادم و در نتیجه رمقی پیدا کرد و به شیر دادن توله‌هایش برخاست و سرش به طرف آسمان گرفت و احساس کردم در حقم دعا کرد. از آن پس، وضعیت مالی من دگرگون شد گویا تفضلات پروردگار هر روز بر من می‌بارید.

در شب معراج چه دید؟

پیامبر اکرم (ص) شبی پس از معراج بعد از نماز، به سمت اصحاب برگشتند ماجرای برخی از افرادی را که در عذاب بودند و برخی از اهل بهشت را بازگو کردند که با چشم خود دیده بود. که دو ماجرا از اهل دوزخ و فردوس برای اصحاب خیلی شگفت آور بود؛ یکی ماجرای زنی که به علت آزار یک گربه، جهنمی شده بود و دیگری مردی که به علت آب دادن به یک سگ، بهشتی شده بود. آقا فرمودند: «در آتش دوزخ زنی را دیدم که گربه‌ای، او را از هر سو گاز می‌گیرد؛ چرا که آن زن، آن حیوان را بسته بود و نه به او غذا می‌داد و نه او را رها می‌کرد تا خودش غذایش را از گوشه و کنار زمین پیدا کند و بخورد و به بهشت که وارد شدم، مردی را دیدم که برای سیراب کردن سگی، وارد بهشت شده بود».^۱
(راوندی کاشانی، (بی‌تا)، ۲۸)

ترحم رسول خدا به گربه

قطره‌های درخشان آب وضو، از محاسن مبارک رسول خدا (ص) می‌چکید و هنگام دست کشیدن بر صورت، لبهای مبارکشان به ذکر خدا مشغول بود. وقتی حضرت خواستند برای شستن دستها از ظرف، آب بردارند، متوجه شدند، گربه‌ای در گوشه خانه، ملتسمانه به ظرف آب نگاه می‌کند.

۱. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «رَأَيْتُ فِي النَّاسِ صَاحِبَهُ الْهَيْرَةَ تَنْهَشُهَا مَقْبَلَهُ وَ مُدْبِرَهُ كَانَتْ أَوْتَقَتْهَا وَ لَمْ تَكُن تُطْعِمُهَا وَ لَمْ تُرْسِلْهَا تَأْكُلْ مِنْ جِثَاشِ الْأَرْضِ وَ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ صَاحِبَ الْكَلْبِ أَرْوَاهُ مِنَ الْمَاءِ».

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

پیامبر که به تشنگی گربه پی برده بودند، ظرف آب را به طرف او هل دادند و آب نوشیدن حیوان را تماشا کردند. وقتی حیوان، سیراب و با نشاط از آن جا دور شد، آقا با آب باقی مانده در ظرف، وضویشان را تمام کردند.^۱ (مجلسی، ۱۴۰۳)، (۵۹/۷۷)

آسیب‌های بهره برداری بهینه از محیط زیست

امام صادق (ع) فرمود: در چند موضع نماز خواندن در آن روا نیست... و یکی از آن مواضع را مسیر راه مردم برشمردند.^۲ (برقی، ۱۳۷۱)، (۳۶۶/۲)

امیر المؤمنین علی (ع)، خیلی از دست آنها ناراحت شدند؛ چنانکه ریش سفیدهایشان جلو آمدند و تقاضای بخشش کردند. آقا با ناراحتی فرمودند: «از شما در نمی‌گذرم مگر این که وقتی به اینجا برمی‌گردم، موانع این جایگاه‌های در مسیر را برچیده باشید و پنجره‌های مشرف را بسته باشید و نادوان‌های مانع عبور و مرور را از جا درآورده و چاه‌های سر راه را پر کرده باشید؛ چرا که همه اینها، سر راه مسلمانان و مایه آزار آنهاست».^۳ (قطب الدین راوندی، ۱۴۰۹)، (۲۳۰/۱)

امام علیه السلام فرمود: «هر کس راهی را ببندد، خداوند عمر او را کوتاه و رشته عمرش را قطع می‌کند».^۴ (ابن بابویه، ۱۴۱۳)، (۲۶۷/۱)

سیره حضرت امام سجاد (ع) این بود: گاهی پیش می‌آمد که فقط یک کلوخ کوچک در وسط راه افتاده بود، اما حضرت برای برداشتن آن هم از مرکبشان پایین می‌آمدند و آن را با دست خود از سر راه مردم کنار می‌زدند.^۵ (طوسی، ۱۴۱۴)، (۶۷۳)

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)

(۷ تا ۳۲)

۱. عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: « قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَتَوَضَّأُ إِذْ لَأَدَّ بِهِ هِرُّ الْبَيْتِ وَ عَرَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَنَّهُ عَطْشَانٌ فَأَصْغَى إِلَيْهِ الْإِنَاءَ حَتَّى شَرِبَ مِنْهُ الْهِرُّ وَ تَوَضَّأَ بِقَضَائِهِ».
۲. « قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَشْرَةَ مَوَاضِعَ لَا يَصْلِي فِيهَا الطَّيْرُ وَ الْمَاءُ وَ الْحَمَامُ وَ الْفُيُورُ وَ مَسَانُ الطَّرِيقِ».
۳. فَقَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَأَعْفُو عَنْكُمْ إِلَّا عَلِيٌّ أَنْ أُرْجِعَ وَ قَدْ هَدَيْتُمْ هَذِهِ الْمَجَالِسَ وَ سَدَدْتُمْ كُلَّ كُوَّةٍ وَ قَلَعْتُمْ كُلَّ مِيزَابٍ وَ طَقَبْتُمْ كُلَّ بَالُوَعَةٍ عَلَيَّ الطَّرِيقِ فَإِنَّ هَذَا كُلُّهُ فِي طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ وَ فِيهِ أَذَى لَهُمْ».
۴. «فِي خَيْرٍ آخَرَ مَنْ سَدَّ طَرِيقاً بَنَى اللَّهُ عَمْرَهُ».
۵. «كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَمْشِي الْمَدْرَةَ فِي وَسْطِ الطَّرِيقِ فَيَنْزِلُ عَنْ دَائِبِهِ يُنَجِّحُهَا يَبْدُو عَنْ الطَّرِيقِ».

در زندگی نامه علامه طباطبایی آمده است: یکی از کسانی که آن حضرت را در هنگام رفتن به حرم حضرت معصومه (س) در قم دیده بود می‌گفت در طول راه چیزی را می‌دید که ممکن است موجب اذیت عابران گردد را با عصای خود به کناری می‌نهد یا در میان جوی آب کنار خیابان می‌انداخت پوست موز، پوست هندوانه و غیره.

این کارهایی که شما می‌گویید که می‌روند جنگلها را خراب می‌کنند، اینها کارهای غیر اسلامی است. من می‌گویم باید اسلامی باشد. اگر چنانچه یک کسی تخلف کرد از مقررات دولت، این غیر اسلامی است، آن هم باید اسلامی بشود؛ یعنی، باید دولت با قدرت، آن کسی را که تخلف می‌کند از آن چیزهایی که دولت برای حفظ نظام دولت قرار داده است، آن را باید قدرت جلویش را بگیرد؛ برای اینکه آن غیر اسلامی است، من می‌گویم اسلامی باید بشود، بریدن درختهای کشور را و به تباهی کشیدن جنگلها را، این غیر اسلامی است؛ باید جلویش گرفته بشود. تخلف از مقررات خیابانها و رفت و آمدها، این غیر اسلامی است، باید جلویش را بگیرد. اگر یک کسی اعتنایی به چراغ سرخ نکرد، این غیر اسلامی عمل کرده و این را باید تعقیبش کرد و به دست دادگاه سپردش. حالا هم من عرض می‌کنم اسلامی که، اسلام که با نظم مخالف نیست، اصلاً اسلام می‌خواهد نظم حفظ بشود، نظام حفظ بشد. کلیه امور مربوط به نظام، این اسلام است و اگر یک چیزی تخلف از نظام کرد، این برخلاف اسلام است و جلوگیری لازم است.

ثواب چهار صد آیه

رسول خدا (ص) فرمودند: هر کس از مسیر راه مسلمانان مانعی را برطرف کند، خداوند پاداش خواندن چهار صد آیه از قرآن را به او می‌دهد؛ آن هم چهار صد آیه‌ای که هر یک حرفش، ده حسنه دارد.^۱ (نوری، ۱۴۰۸)، (۳۸۵/۱۲)

وقتی رسول خدا (ص) فرمودند: «هر مسلمانی باید هر روز، صدقه‌ای بپردازد».

۱. عَنْ أَبِي قِلَابَةَ قَالَ: « قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ مَا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَ قِرَاءَةِ أَرْبَعِمِائَةِ آيَةٍ كُلِّ حَرْفٍ مِنْهَا بِعَشْرٍ حَسَنَاتٍ ».

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

شخصی با تعجب پرسید: «چه کسی توان انجام این دستور شما را دارد؟» پیامبر بیان کردند که صدقه، مفهومی گسترده‌تر از کمک مالی به فقرا را دارد و افزود: خیلی از کارها مصداق صدقه هستند.

یکی از کارهایی که حضرت به عنوان صدقه به آن اشاره کردند، برداشتن مانع از سر راه مسلمانان بود.^۱ (قطب الدین راوندی، (۱۴۰۷)، ۹۸)

دفع خطر از سر راه مؤمنان

راوی گفت: «آری، خودم شنیدم که رسول خدا (ص) فرمودند: یکی از بندگان خدا وارد بهشت شد، فقط برای این که شاخه خاری را از سر راه مسلمانان برداشت.»^۲ (ابن بابویه، (۱۳۶۲)، ۳۲/۱)

حفظ طراوت و شادابی محیط زیست

توجه به اهمیت سبزه زار و محیط سرسبز یکی از سیره‌های رهبران الهی است. زیرا: سبزه موجب، انبساط خاطر و جلا و فزونی روشنی چشمان است.

راوی می‌گوید: «از مولایم حضرت امام کاظم (ع) شنیده‌ام که یکی از چیزهایی که چشم را جلا و نور چشم را افزایش می‌دهد، نگاه کردن به سبزه زار است.»^۳ (ابن بابویه، (۱۳۶۲)، ۹۲/۱)

ایجاد سبزه در محیط زیست موجب خرسندی خدا و خلیفگان اوست. بر این اساس کشاورزان، باغ داران و جنگل کاران علاوه بر سودمندی مادی زندگی، دارای پاداش الهی نیز خواهند بود.

آری بی جهت نیست که در گفتمان اسلامی: از کشاورزی و پرداختن به زراعت به عنوان: «الکیمیا الاکبر» یاد شده است.^۴ (حر عاملی، (۱۴۰۹)، ۳۴/۹)

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

۱. «رَوَى عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله أَنَّهُ قَالَ إِنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي تَالِبٍ كَانَ يَوْمَ صَدَقِهِ قَالَ رَجُلٌ مِنْ يَطِيقُ ذَلِكَ قَالَ أَمَا تَرَكَ الْأَذْيَ عَنْ الطَّرِيقِ صَدَقَهُ...».

۲. « قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله دَخَلَ عَبْدُ الْجَنَّةِ بَعْضُنِ مِنْ شَوْكَ كَانَ عَلِيٌّ طَرِيقَ الْمُسْلِمِينَ فَأَمَاطَهُ عَنْهُ.».

۳. عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْأَوَّلِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «فَلَا تُهْ بِجِلْدَيْنِ الْبَصَرَ النَّظْرُ إِلَيَّ الْخَضْرَاءُ وَ النَّظْرُ إِلَيَّ الْمَاءُ الْجَارِي وَ النَّظْرُ إِلَى الْوَجْهِ الْحَسَنِ.».

۴. عن الصادق قال: الكيمياء، الأكبر الزراعة.

فصلنامه
علمی
تخصصی

سیپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

در کتاب «سرچشمه‌های آرامش» بیش از شصت عامل فرح بخش را توضیح دادیم و زیارت بزرگان معنوی و تماشای مراکز سرسبز از جمله آنها است امام نهم درباره زیارت قبر پدرش امام هشتم فرمودند: السلام علی فرحه القلوب و فرج المکروب (مجلسی، (۱۴۰۳)، ۵۵/۱۰۲) سلام بر مایه شادمانی دلها و عامل آرامش زندگی انسانها.

امام صادق (ع) به او فرمود: «رفاه و آسایش زندگی بدون این سه چیز، دست یافتنی نیست: هوای پاکیزه و خوب، آب فراوان و گوارا و زمین حاصلخیز و آماده کشت».^۱ (ابن شعبه حرانی، (۱۴۰۴)، ۳۲۰) همچنین آن حضرت فرمود: «کشاورزی و باغداری کنید که تاکنون، مردم، کاری حلال‌تر و پاکیزه‌تر از این کارها انجام نداده‌اند».^۲ (ابن بابویه، (۱۴۱۳)، ۲۵۰/۳)

آری: کشاورزی در گفتمان اسلامی زیباترین و حلال‌ترین شغل است بدان جهت که علاوه بر سود دنیوی پاداش معنوی هم دارد.

حماد گفت: «مولایم امام صادق (ع) از لقمان حکیم نقل کردند که او به فرزندش یاد داده بود: «هر گاه در مسافرت‌ها خواستی در جایی توقف و استراحت کنی، سرزمین‌هایی را برگزین که خوش منظره‌ترند و خاک نرم و مناسبی دارند و از سرسبزی و علفزارهای فراوان، برخوردارند».^۳ (برقی، (۱۳۷۱)، ۳۷۵/۲)

امام صادق (ع) فرمودند: «سه چیز است که تک تک مردم، به آن نیازمندند: امنیت، عدالت و سرسبزی و آبادانی».^۴ (ابن شعبه حرانی، (۱۴۰۴)، ۳۲۰)

علی (ع) فرمود: «رسول خدا (ص) از آلوده کردن سه جا نهی فرمودند: کناره‌های چاه‌های تأمین کننده آب آشامیدنی؛ ساحل نهرهایی که از آنها برای

۱. عَنْ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «لَا تَطِيبُ السَّكِنِي إِلَّا بِثَلَاثِ الْهَوَاءِ الطَّيِّبِ وَ الْمَاءِ الْعَذْبِ وَ الْأَرْضِ الْخَوَارِ (حاصلخیز و آماده کشت)».

۲. «عَنْ ابْنِ سِيَابَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ سَأَلَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ جَعَلْتُ فِدَاكَ أَتَمْتَعُ قَوْمًا يُتَوَلَّوْنَ إِنْ الزَّرَاعَةَ مَكْرُوهَةً فَقَالَ ارْزَعُوا وَ اغْرِسُوا فَلَا وَ اللَّهُ مَا عَمِلَ النَّاسُ عَمَلًا أَخْلَعَ وَ أَطْيَبَ مِنْهُ».

۳. عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُمَانَ... عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ لُقْمَانَ لِابْنِهِ... وَ إِذَا أَرَدْتُمْ التُّرُوقَ فَعَلَيْكُمْ مِنْ بَقَاعِ الْأَرْضِ بِأَحْسَنِهَا لَوْ نَأَى وَ أَلْيَبَهَا تَرْتِبَةً وَ أَكْثَرَهَا عُشْبًا».

۴. عَنْ الصَّادِقِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «ثَلَاثَةٌ أَشْيَاءُ يَخْتَاجُ النَّاسُ طَرًّا إِلَيْهَا الْأَمْنُ وَ الْعَدْلُ وَ الْحَضَبُ».

شرب، آب برداشت می‌شود و زیر درختانی که میوه می‌دهند.^۱ [الجعفریات، ص ۱۵]

رسول خدا (ص) از انداختن آب دهان در چاهی که از آب آن نوشیده می‌شود، نهی فرمودند.^۲ (ابن بابویه، (۱۴۱۳)، ۱۰/۴)

امام صادق (ع) فرمود: «هر کس آبِ راکد را آلوده کند و اگر بلایی سرش بیاید، کسی جز خود را ملامت نکند».^۳ (ابن بابویه، (۱۳۸۵)، ۲۸۳/۱)

حضرت امام باقر (ع) قدری برای حبيب از امور ماورایی این عالم توضیح دادند و از ارتباط بین ملائکه با عالم ماده برایش گفتند و در پایان فرمودند: «این که رسول خدا (ص) از ساختن چاه فاضلاب، در زیر درختان میوه‌دار نهی فرموده‌اند، به دلیل وجود ملائکه‌ای است که برای مراقبت از آن درخت، با آن همراه و مأنوسند و نباید جایی را که ملائکه حضور دارند، آلوده کرد».^۴ (طبرسی، (۱۳۸۵)، ۷۶)

پاداش اخروی فداکاری در راه حراست از کشاورزی

رسول خدا (ص) فرمودند: هر کس از سرایت سیلاب یا آتشی جلوگیری کند و مانع آسیب رساندن آنها به سایر مسلمانان شود، حتماً استحقاق بهشت پیدا می‌کند.^۵ (کلینی، (۱۴۰۷)، ۵ / ۵۵)

«مقام برترین اخروی، از آن کیست؟ ... کشاورزان»

ابن هارون گفت: «از امامم» (امام صادق (ع)) شنیدم که فرمودند: کشاورزان، گنجهای پنهان در بین مردمند. آنها رزق طیبی را می‌کارند که خداوند متعال آن را

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)

(۷ تا ۳۲)

۱. عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ إِذَا يَتَغَوَّطُ عَلَيَّ شَفِيرَ بَيْتِ مَاءٍ يُسْتَعْدَبُ مِنْهَا أَوْ سَطَّ نَهْرٍ يُسْتَعْدَبُ مِنْهُ أَوْ تَحْتَ شَجَرَةٍ مُثْمِرَةٍ».

۲. «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ عَنِ الْبُرْزَاقِ فِي الْبَيْتِ الَّذِي يُشْرَبُ مِنْهَا».

۳. عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «... لَا تَبُلْ فِي مَاءٍ نَقِيعَ فَإِنَّهُ مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَأَصَابَهُ شَيْءٌ فَلَا يُلُومُ إِلَّا نَفْسَهُ».

۴. عَنْ حَبِيبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: «إِنَّمَا نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ أَنْ يَضْرِبَ أَحَدٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ خَلَاءَهُ تَحْتَ شَجَرَةٍ أَوْ تَحْلِيَهُ قَدْ أَقْرَبَتْ لِمَكَانِ الْمَلَائِكَةِ الْمَوْلِكِينَ بِهَا...».

۵. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «مَنْ رَدَّ عَنْ قَوْمٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَادِيَهُ مَاءٍ أَوْ نَارٍ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ».

می‌رویند. آنها در روز قیامت، بهترین مقام را در بین مردم دارند و از نزدیک‌ترین جایگاه به خداوند متعال برخوردارند. آنها در روز قیامت به نام «با برکت‌ها» خوانده می‌شوند. ز این که کشاورزان در فرهنگ اسلامی در قیامت، بالاترین جایگاه را دارند^۱ (کلینی، (۱۴۰۷)، ۵ / ۲۶۱) بخاطر آن است که کار کشاورزی علاوه بر سود مادی و دنیوی، پاداش و ثواب اخروی گرانبھائی را نصیب صاحب خود می‌کند. امام صادق (ع) فرمود: «خداوند رزق همه انبیاء خود را در کشاورزی و دامپروری قرار داده بوده».^۲ (کلینی، (۱۴۰۷)، ۵ / ۲۶۰)

رسول خدا (ص) فرمود: اگر مسلمانی درخت یا گیاهی بکارد و انسان یا پرنده یا حیوانی از محصول آن بخورد، همان برایش صدقه محسوب می‌شود.^۳ (نوری، (۱۴۰۸)، ۱۳ / ۴۶۰)

پاداش باغ داران

پیامبر خدا (ص) به سیراب کردن تشنگان تأکید فراوان داشت و در برخی از کلماتشان، سیراب کردن یک نفر انسان را بهترین اعمال معرفی کرده‌اند^۴ (مجلسی، (۱۴۰۳)، ۷۱ / ۳۱۹) نیز فرمود: «هر کس یک درخت موز یا درخت سدر را آب دهد، مانند کسی است که مؤمنی را سیراب کند».^۵ (عیاشی، (۱۳۸۰)، ۲ / ۸۶) در اینجا درخت موز یا سدر به عنوان نمونه ذکر شده چنان که در برخی از احادیث از قطع درختان میوه دار نهی بعمل آمده است.

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

۱. « عَنْ زَيْدِ بْنِ هَارُونَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ الرَّاعُونَ كَنُوزِ الْأَنْعَامِ يَزْرَعُونَ طَيِّباً أَخْرَجَهُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ وَ هُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُ النَّاسِ مَقَاماً وَ أَقْرَبُهُمْ مَنْزِلَهُ يَدْعُونَ الْمَارِكِينَ».
۲. عَنْ سَهْلِ بْنِ زَيْدٍ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ أَرْزَاقَ أَنْبِيَائِهِ فِي الزَّرْعِ وَ الضَّرْعِ».
۳. عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْساً أَوْ يَزْرَعُ زَرْعاً فَيَأْكُلُ مِنْهُ إِنْسَانٌ أَوْ طَيْرٌ أَوْ بَيْمَةٌ إِلَّا كَانَتْ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ».
۴. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: «أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ إِتْرَادُ الْكَبِدِ الْحَرِيَّةِ يَغْنِي سَقْيَ الْمَاءِ».
۵. عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: «مَنْ سَقَى طَلْحَهُ أَوْ سَدْرَهُ فَكَأَنَّمَا سَقَى مُؤْمِناً مِنْ طَمَلٍ». (تفسير العياشي، ج ۲، ص ۸۶) در مورد معنای «طلحه» و ابن منظور درباره آن حضرت، موز یا گیاه ام غیلان یا درخت بیابانی دیگر، اختلاف است.

وگرنه در برخی از احادیث سخن از «شجر» است که کلیه درختان را شامل می‌گردد و حدیث «الفسیله» در باب اهمیت نهال داری مؤید همین نکته است. رسول خدا فرمودند: هر کسی که نهالی بکارد، خداوند به اندازه میوه‌هایی که از آن نهال به دست می‌آید، به او اجر و ثواب می‌دهد.^۱ (حکیمی، (۱۳۸۰)، ۵/۵۰۷)

صدقه های جاری

«موارد پادشاهی ماندگار»

پیامبر اکرم (ص) فرمود: هفت عمل که پادشاه الهی آن پس از مرگ آدمی نیز به صاحب آنها واصل می‌گردد.

مسجدی که انسان می‌سازد؛ قرآنی که با دست خود می‌نویسد؛ دانشی که از خود به یادگار می‌گذارد و فرزند صالحی که پس از او برایش طلب آمرزش می‌کند. درختی که انسان می‌کارد و چاهی که حفر می‌کند و نهاری که جاری می‌نماید.^۲ (ورام، (۱۴۱۰)، ۲/۱۱۰)

عاقبت قطع درخت: کاهش عمر

خلق خدا جملگی نهال خدایت هیچ	نه بشکن از این نهال نه برکن (ناصر خسرو)
هیچ، دلی را در این سرای مرنجان	جامه رحمت بیوش در همه دم، تن
هر که از آزار این و آن بشودشاد	گرچه بشر ظاهر است لیکن هریمن (مؤلف)

کاهش عمل

علی (ع) فرمودند: یکی از چیزهایی که باعث طولانی شدن عمر آدمی می‌شود، خودداری از قطع کردن بدون ضرورت درختان سبز است.^۳ (مجلسی، (۱۴۰۳)، ۷۳/۲۱۹)

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

۱. «مَنْ عَرَسَ عَرَسًا فَأَمَّرَ اللَّهُ مِنْهُ الْأَجْرَ قَدْرَ مَا يُخْرُجُ مِنَ الثَّمَرَةِ».

۲. ابن عثاب رضی الله عنه قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: «سُبْعَةُ أَشْبَابٍ يَكْتَبُ لِلْعَبْدِ ثَوَابَهَا بَعْدَ وَفَاتِهِ رَجُلِي عَرَسَ نَخْلًا أَوْ حَفَرَ بَيْتًا أَوْ أُجْرِيَ نَهْرًا أَوْ بَنَى مَسْجِدًا أَوْ كَتَبَ مُصْحَفًا أَوْ وَرَثَ عِلْمًا أَوْ خَلَفَ وُلْدًا صَالِحًا يَسْتَعْفِرُ لَهُ بَعْدَ وَفَاتِهِ».

۳. قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَّا يَزِيدُ فِي الْعُمُرِ... إِنَّ يَحْتَرَزَ عَنِ قَطْعِ الْأَشْجَارِ الرُّطْبَةِ إِلَّا عِنْدَ الضَّرُورَةِ...».

آری: رسول خدا (ص) نسبت به قطع همه درختان (بجز خشک) حساس بودند و از چنین کاری منع می‌کردند، اما نسبت به برخی درختان مانند درخت سدر بیشتر سفارش می‌کردند و از قطع کردن این درخت با تعابیر تندتری نهی می‌فرمودند؛ مخصوصاً اگر این کار، بی دلیل صورت می‌گرفت. و بویژه راجع به قطع درخت سدر فرمود: «هر کس بی دلیل درخت سدری را قطع کند، خداوند او را با سر در آتش می‌افکند».^۱ (مجلسی، (۱۴۰۳)، ۱۱۳/۶۳)

عاقبت قطع درختان

امام صادق (ع) فرمودند: «هرگز درختان میوه را قطع نکنید؛ زیرا خداوند عذاب شدیدی را بر شما فرو می‌فرستد»^۲ (کلینی، (۱۴۰۷)، ۲۶۴ / ۵)

دستور رسول خدا (ص): در باب نهال کاری

رسول خدا (ص) فرمود: «اگر در دست یکی از شما نهال کوچکی است و قیامت شما (وقت مرگ کسی) هم در حال برپا شدن است، اگر توانستید قبل از برپا شدن قیامت، آن نهال را بکارید، این کار را انجام دهید».^۳ (بروجردی، (۱۳۸۶)، ۹۵۸/۲۳)

حاکمیت قانون در باب استفاده از طبیعت و محیط زیست در مکتب امام راحل (ره)

ارتباط میان حفظ جنگل‌ها و حراست از جان میلیون‌ها در مکتب امام راحل (ره) می‌درخشید. امام راحل (ره) در هشدارهای به سوء برداشت از برخی از مفاهیم اسلامی به یکی از فقهای که به نظر آن حضرت بداشت عمیقی از اسلام نداشت نوشت:

۱. عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: «مَنْ قَطَعَ سِدْرَهُ صَوَّبَ اللَّهُ رَأْسَهُ فِي النَّارِ».

۲. عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «لَا تَقْطَعُوا التَّمَارَ فَيُبْعَثَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ الْعَذَابَ صَبًّا».

۳. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: «إِنَّ قَامَتِ السَّاعَةُ وَ فِي يَدِ أَحَدِكُمْ الْقَسِيْلَةَ فَإِنْ اسْتَطَاعَ أَنْ لَا تَقُومَ السَّاعَةُ حَتَّى يَغْرِسَهَا فَلْيَغْرِسْهَا».

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست
سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

«امروز هم شیعیان می‌توانند بدون هیچ مانعی با ماشینهای کذایی جنگلها را از بین ببرند و آنچه را که باعث حفظ و سلامت محیط زیست است را نابود کنند و جان میلیونها انسان را به خطر بیندازند و هیچ کس هم حق نداشته باشد مانع آنها باشد» و نیز «منازل و مساجدی که در خیابان‌کشیها برای حل معطل ترافیک و حفظ جان هزاران نفر مورد احتیاج است، نباید تخریب گردد و امثال آن و بالجمله آن گونه که جنابعالی از اخبار و روایات برداشت دارید، تمدن جدید بکلی باید از بین برود و مردم کوخ نشین بوده و یا برای همیشه در صحراها زندگی نمایند. (صحیفه امام ج ۲۱ ص ۱۴۹-۱۵۱)

امام (ره) رعایت قانون و حاکمیت آن را همواره گوشزد می‌کرد و عنایت داشت تا حرکتی که قانون جنگل (بی‌نظمی و هرج و مرج) را به ذهن می‌آورد، در جامعه اسلامی انجام نگیرد. شما خیال نکنید که حالایی که انقلاب شده، پس ما مهر کاری دلمان می‌خواهد بکنیم. ضد انقلابها جزء شماها می‌شوند، شما هم نمی‌شناسید آنها را تحریک هم می‌کنند. می‌ریزید، می‌شکنید و یک مملکت را این‌طوری نمایش می‌دهید که اینجا هرج و مرج است. این مملکت هرج و مرجی است، هر کس هر کاری دلش می‌خواهد بکند. هر کس هم هر خانه‌ای را می‌خواهد بگیرد و هر هتلی را هم می‌خواهد بگیرد؛ اینها صحیح نیست. من نصیحت می‌کنم به شما که متوجه باشید که کاری نکنید که دنیا به ما بگویند یک دسته وحشی جمع شدند در شهرها و در ایران و هر کاری هر کسی دلش می‌خواهد بکند. نه موازین قانونی هست، نه موازین شرعی هست، نه رجوع به دادگاه‌ها هست، نه رسیدگی هست، هر که، هر کس را تشخیص داد به اینکه فرض کنید که ناباب است، بدون اینکه مراجعه به مواردش بکند، خودش برود عمل بکند. یک همچو چیزی حکومت جنگل است. کاری نکنید که ایران متهم کنند به اینکه حکومت جنگل دارند. حکومت وحشیگری دارند.

باید الان همه جهات را حفظ کنید و بیشتر آداب اسلامی را باید حفظ بکنید. آداب اسلامی این است که هر کسی موظف بداند خودش را به اینکه حفظ حدود و ثغور را بکند، نه اینکه هر کس هر کاری، هر کمیته‌ای دلش می‌خواهد هر کاری بکند. از او بپرسند چرا؟ می‌گوید انقلاب است. هر پاسداری هر کاری دلش

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

می خواهد بکنند، از او پرسند، می گوید انقلاب است. هر جوانی هر کاری می خواهد بکنند، می گوید انقلاب است. معنایش این است که اصلاً انقلاب آن هم، انقلاب اسلامی - هرج و مرج است. انقلاب اسلامی، حکومت جنگل است. این غلط است. (صحیفه امام ج ۱۰ ص ۴۷۹)

اهمیت تفریح در اسلام

امام راحل (ره) طبیعت گردی و تفریح را مورد عنایت خود دارد لذا می نویسد: سفر کسی که برای لُهو (و خوش گذرانی) به شکار می رود - همان طور که دنیا پرستان چنین می کنند - به سفر معصیت ملحق می شود، ولی اگر برای تهیه روزی حلال و معاش به شکار برود، باید نماز را شکسته بخواند و همچنین اگر برای تجارت به شکار برود باید روزه را بشکند و اما نسبت به نماز مورد اشکال است و احتیاط (واجب) آن است که جمع بخواند و اگر سفرش تنها به قصد تفریح باشد، ملحق به سفر معصیت نمی شود و موجب تمام خواندن نیست. (تحریر الوسيله (ترجمه فارسی) ج ۱ ص ۲۸۷)

تاثیر اعمال آدمی در طبیعت

رابطه میان انسان و محیط زیست

رابطه میان کردار آدمی و عکس العمل های در طبیعت را نمی توان دست کم گرفت.

- امام صادق (ع) فرمود: هنگامی که چهار عمل در میان آدمیان رایج گردد ...
- ۱) هنگامی که فساد اخلاقی در جامعه شایع شود زلزله ها رخ می نمایند.
 - ۲) و هنگامی مردم از اداء زکات کوتاهی ورزند حیوانات هلاک می شوند.
 - ۳) و هنگامی که حاکم در عرصه قضاوتش ستم گری کند (پا را از عرصه عدالت بیرون نهد)، باران کمیاب می شود.
 - ۴) و هنگامی که قول و قرارها (عهد و میثاقها) دیر یا زود، کفار بر جمعیت مسلمانان مسلط می گردند.

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

فعل ما را در جهان باشد اثر در طبیعت، نیز از خیرات و شر
سرنوشت ما از این سامان رقم می خورد، در هر دم و دار و گذر^۱

نتیجه

- بر اساس بررسی های انجام گرفته در تحقیق حاضر نتایج زیر بدست آمد:
۱. محیط زیست و طبیعت، در نگاه اسلام، از حرمت و قداست خاصی به عنوان «انفعال» و ثروت متعلق به امام معصوم (ع) برخوردار است.
 ۲. تخریب، بهره برداری غیر اصولی و بدور از قانون و عدل و اصناف، خیانت به امام عصر (عج) خواهد بود.
 ۳. در فقه و فرهنگ امام خمینی (ره) مسئله اهتمام به حفظ محیط زیست دارای جایگاه خاصی است.

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

۱. شفیع مازندرانی

کتابنامه

قرآن کریم

- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۶۲ش)، الخصال، جامعه مدرسین، قم، چاپ اول.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۷۶ش) الأمالی، کتابچی، تهران، چاپ ششم.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۳۸۵ش)، علل الشرائع، کتابفروشی داوری، قم، چاپ اول.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۰۶ق)، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، دار الشریف الرضی للنشر، قم، چاپ دوم.
- ابن بابویه، محمد بن علی، (۱۴۱۳ق)، من لایحضره الفقیه، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، چاپ دوم.
- ابن حیون، نعمان بن محمد مغربی، (۱۳۸۵ق)، دعائم الإسلام، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم، چاپ دوم.
- ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، (۱۴۰۴ق)، تحف العقول، جامعه مدرسین، قم، چاپ دوم.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی، (۱۳۷۹ق)، مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، علامه، قم، چاپ اول.
- ابن فهد حلّی، احمد بن محمد، (۱۴۰۷ق)، عدّه الداعی و نجاح الساعی، دار الکتب الإسلامی، تهران، چاپ اول.
- امام خمینی، استفتائات، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، قم، ۱۳۸۰.
- امام خمینی، سید روح الله، تحریر الوسیله، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، قم، ۱۳۸۵.
- امام خمینی، سید روح الله، صحیفه امام، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، قم، ۱۳۸۸.
- بحرانی، سید هاشم بن سلیمان، (۱۳۷۴ش)، البرهان فی تفسیر القرآن، مؤسسه بعثه، قم، چاپ اول.
- برقی، احمد بن محمد بن خالد، (۱۳۷۱ق)، المحاسن، دار الکتب الإسلامیه، قم، چاپ دوم.

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم
شماره ششم
زمستان ۱۳۹۴

- بروجردی، آقا حسین، (۱۳۸۶ش)، جامع أحادیث الشیعه، انتشارات فرهنگ سبز تهران، چاپ اول.
- پاینده، ابوالقاسم، (۱۳۸۲ ش)، نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول (ص)، دنیای دانش، تهران، چاپ چهارم.
- حکیمی، محمدرضا و محمد و علی، (۱۳۸۰ش)، الحیاء، مترجم: آرام، احمد، دفتر نشر فرهنگ اسلامی تهران، چاپ اول
- حمیری، عبدالله بن جعفر، (۱۴۱۳ق)، قرب الإسناد (ط - الحدیثه)، مؤسسه آل البيت (علیهم السلام)، قم، چاپ اول.
- دیلمی، حسن بن محمد، (۱۴۱۲ق)، إرشاد القلوب إلى الصواب، الشریف الرضی، قم، چاپ اول.
- راوندی کاشانی، فضل الله بن علی النوادر، (بی تا)، دار الکتب، قم، چاپ اول.
- شعیری، محمد بن محمد، (بی تا)، جامع الأخبار، مطبعة حیدریه، نجف، چاپ اول.
- شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۳۸۰ش)، الجواهر السنیة فی الأحادیث القدسیة (کلیات حدیث قدسی)، انتشارات دهقان، تهران، چاپ سوم.
- شیخ حر عاملی، محمد بن حسن، (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم، چاپ اول.
- صبحی صالح، (۱۴۱۴ق)، نهج البلاغه، هجرت، قم، چاپ اول.
- طبرسی، علی بن حسن، (۱۳۸۵ق)، مشکاه الأنوار فی غر الأخبار، المكتبة الحیدریه، نجف، چاپ دوم.
- طوسی، محمد بن الحسن، (۱۴۱۴ق)، الأمالی، دار الثقافة، قم، چاپ اول.
- عریضی، علی بن جعفر، (۱۴۰۹ق)، مسائل علی بن جعفر و مستدرکاتها، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم، چاپ اول.
- عیاشی، محمد بن مسعود، (۱۳۸۰ق)، تفسیر العیاشی، المطبعة العلمیة، تهران، چاپ اول.
- قطب الدین راوندی، سعید بن هبه الله، (۱۴۰۹ق)، الخرائج و الجرائح، مؤسسه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف، قم، چاپ اول.

اهتمام به محیط زیست
در فقه و فرهنگ
امام خمینی (ره)
(۷ تا ۳۲)

- کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، الکافی، دار الکتب الإسلامیه، تهران، چاپ چهارم.
- کوفی اهوازی، حسین بن سعید، (۱۴۰۴ق)، المؤمن، مؤسسه الإمام المهدي عليه السلام، قم.
- لیثی واسطی، علی بن محمد، (۱۳۷۶ش)، عیون الحکم و المواعظ، دار الحدیث، قم، چاپ اول.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، (۱۴۰۳ق)، بحار الأنوار، دار إحياء التراث العربی بیروت، چاپ دوم.
- محمّدی ری شهری، محمد، (۱۴۱۶ق)، میزان الحکمه، دار الحدیث، قم، چاپ اول.
- مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ق)، الإختصاص، المؤتمر العالمی لالقیة الشيخ المفید، قم، چاپ اول.
- مفید، محمد بن محمد، (۱۴۱۳ق)، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، کنگره شیخ مفید، قم، چاپ اول.
- نوری، حسین بن محمد تقی، (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مؤسسه آل البيت عليهم السلام، قم، چاپ اول.
- ورام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی، (۱۴۱۰ق)، مجموعه ورام، مکتبه فقیه، قم، چاپ اول.

فصلنامه
علمی
تخصصی

سپهر سیاست

سال دوم

شماره ششم

زمستان ۱۳۹۴